

צום אסתר

כיצד נחגג פורים באתיופיה?

מבוא

ביתא ישראל לא הכירה את חג הפורים, כפי שנחוג היום בעולם היהודי. אבל היא חגגה אותו בדרכה-שלה. יש לציין שמגילת אסתר מופיעה, בשלמותה, בשפת הגעז. יהודי אתיופיה צמו במשך שלושה ימים "צום אסתר", ובלילות אכלו מעט לצורך הקיום הגופני. זה היה פורים באתיופיה, יותר מזה לא עשו.

ככלל ביתא ישראל נהגו להרבות בצומות ובימי תענית קבועים מדי שבוע, מדי חודש ומדי שנה. היו אלו צומות של יחידים - נזירים, קייסים וזקני העדה, בעיקר מי שיצא ממעגל העבודה – אשר צמו בכל שני וחמישי (בדורות האחרונים הקפידו בעיקר על ימי חמישי) ובכל ערב ראש חודש אם לא חל בשבת. מלבד יום הכיפורים שבו צמו מערב עד ערב, שאר הצומות היו מבוקר עד ערב, וחלקם עד לפנות ערב (בסביבות השעה 16:00) או עד לאחר חצות יום, בהתאם ליכולותיו ולצרכיו של הצם. צום אסתר חל בימים יא-יב-יג אדר. ללא קשר לפסח.

מדוע לא נהגו שמחה ומשתה, הרי סוף כל סוף מצוות אלו מפורשים במגילה?

העמדות:

- 1. עקב הסתייגות מחלק מתכני המגילה – בדומה לכת קומראן:**
ביתא ישראל לא חגגו את פורים באדר כלל. בחודש אדר נהגו הקייסים וזקני העדה "צום אסתר" לשלושה ימים יא, יב, יג אדר בלי קשר לפסח. הקייסים קראו לעצמם את המגילה לפי רצונם אך לא קראו בה לציבור. השאלה מדוע לצום ללא חגיגה או קריאת מגילה פומבית מעוררת השערות שונות. ביתא ישראל כנראה התנגדו לתכנים מסוימים בסיפור המגילה, בדומה לכת קומראן שהסתייגה ממגילת אסתר, ולכן שמרו על הצום ולא על החגיגות.
- 2. החג נקבע יחסית מאוחר:** תהליך השתרשות החג ארך זמן והושלם רק אחרי ניתוק בין ביתא ישראל משאר העם היהודי.
- 3. בעקבות החורבן:** ייתכן ששמירת הצום ללא משתה ושמחה נבעה מתחושה שעם החורבן בטלו כל ימי השמחה שנהגו בבית שני.
- 4. עקב פחד מהנוצרים באתיופיה:** סבו של הרב שרון טוען שמחשש שחגיגות יעוררו את אימת הנוצרים בחרה קהילה לזכור ולשמוח בפורים בשמחת הלב ללא ביטוי חיצוני.

הדיון:

עמדה 1: (יוסי זיו)

עקב הסתייגות מחלק מתכני המגילה – בדומה לכת קומראן:

את פורים ומצוותיו לא נהגו לחגוג בביתא ישראל.

נהגו לקיים 'צום אסתר' – שלושה ימי צום (יא–יב–יג אדר) בהם צמים מזריחה ועד שקיעה. רק קייסים נהגו צום זה.

מגילת אסתר מצויה בכתבי הקודש של ביתא ישראל אך פורים, כאמור, לא נקבע כיום חג. רמזים שונים מלמדים על כך שהתקבעותו של יום הפורים כחג ארכה זמן רב. כבר בפרק ט במגילת אסתר מתואר משלוח איגרות חוזרות ונשנות:

(כ) וַיִּכְתֹּב מֶרְדֵּכַי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל כָּל הַיְּהוּדִים ...
לְקַיֵּם עֲלֵיהֶם לַהֲיוֹת עֲשִׂים אֶת יוֹם אֲרֻכָּעָה עֲשֶׂר לַחֹדֶשׁ אָדָר וְאֶת יוֹם חֲמִשָּׁה עֲשֶׂר בּוֹ
בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה ...
(כט) וַתִּכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה בֵּת אֲבִיהָ וּמֶרְדֵּכַי הַיְּהוּדִי אֶת כָּל תִּקְוָה לְקַיֵּם אֶת אֲגֶרֶת
הַפּוּרִים הַזֹּאת הַשְּׁנִית.
(ל) וַיִּשְׁלַח סְפָרִים ... דְּבָרֵי שְׁלוֹם וְאַמֶּת. (לא) לְקַיֵּם אֶת יְמֵי הַפָּרִים הָאֵלֶּה בְּזִמְנֵיהֶם
...

הצורך במשלוח איגרות 'שנית' כמו גם הדגש שמדובר ב'דברי שלום ואמת', מלמדים על קשיים בשלבים הראשונים של קבלת ימי הפורים כחג.

מעניין הדבר, שמגילת אסתר היא הספר היחיד מספרי התנ"ך של נמצאו לו שרידים בקומראן. ניתן לשער שאין מדובר במקרה אלא בהתנגדות לספר, לתוכנו ולחג הנגזר ממנו. מכאן עולה השערה, שאולי ביתא ישראל התנתקו מעם ישראל טרם התקבעותו של פורים כיום חג.

תמיכה:

על מנת לחדד את הנקודה של יוסי זיו: מכל ספרי התנ"ך שכן נמצאו בקומראן, ספר אסתר הוא היחיד לא נמצא שם, מה שיתכן מעיד על התנגדות אידיאולוגי לספר ולאו דווקא עניין היסטורי של תפוצת חג המבוסס על הספר בכל תפוצות ישראל. כפי שהמחקרים מהשנים האחרונות מעלות, גם מחקרי על הסיגד וגם המחקר הרחב של ד"ר זיו, יש קווי דמיון רבים בין מה שמופיע בספרי ההלכה של הכת בקומראן (אם כי גם ביניהם אין תמיד אחידות) לבין מה שהיה נהוג באתיופיה ולפעמים ממשיך בישראל. מבחינה אידיאולוגית, אני יכולה לחשוב על כמה סיבות שהכת בעלת אופי חמורת סבר והקפדנית ההיא לא תתחבר למסופר בספר אסתר.

אם כן, נראה שמתישו באתיופיה, החליטו שאפשר היה לאמץ צום המתיחס לספר, אך כנראה לא את החגיגה.

תמיכה: (גלעד טפרסהון)

מהידוע לי, מגילת אסתר לא נקראה ברוב עם אלא רק במסגרת הקייסים או הנזירים ובאופן ענייני ולא החובה על כול המגילה. הדבר שהוקפד היום צום אסתר בבוגרים.

שאלה: ענת

ישנם מספר מנהגים שנהגו בביתא ישראל שניתן למצוא את מקורותיהם רק במחלוקות הכיתות בימי הבית. לא בתורה שבכתב, לא בספרות החיצונית שהיתה בידי הקהילה, ולא במסורת הנוצרית. מנהגים אלה הם עדות חשובה למוצאה היהודי הקדום והטרום נוצרי של הקהילה. הדברים למטה על האופן הסלקטיבי בו ציינו את חג הפורים בביתא ישראל נראים לי כשייכים לקבוצה חשובה זו של מנהגים. האם יש במקום כלשהו ריכוז של מנהגים כאלה שחורגים מהמצוי בספרים שהיו בידי הקהילה אך מתכתבים עם מסורות ודעות כיתתיות מימי הבית?

תשובה: שושנה בן דור

אני מציעה לקרוא את הספר של ד"ר יוסי זיו, **חג ומועד בביתא ישראל**, שם הוא בדק לעומק את המקבילות ליהדות הטרום תלמודית והכיתתית. כבר כתבתי על הדברים באמצע שנות ה-80 בעבודה שלי על הסיגד, שמאד מזכיר את החג "המעבר בברית" המתואר, אם אני זוכרת נכון, **בסרך היחד**.

הנושא הזה חשוב מכמה היבטים. כפי שרשמתי, זו עדות מסוימת לעצמאות של הקהילה מבחינה דתית בתוך אתיופיה, אך גם מה שניתן לטעון מראה קשר של הקהילה לנהוג בארץ יהודה בתקופת הבית השני. ידוע שבני הקהילה טוענים, וגם חוקרים שהם פחות בקיאים בחומר הבתר-מקראי, שהם נהגו אך ורק לפי חוקי התורה. לי זו נראית עמדה אידיאולוגית, מה עוד שעד לפני כ-70 שנה, ספרות קומראן לא הייתה ידועה.

אני חושבת שעוד לא הגענו לכל המשמעויות של הקרבה הזאת בין הנהוג בקרב ביתא ישראל לבין העדות על הכתות השונות בתקופת הבית השני, שבהם אני כוללת את כולם, גם הצדקים והפרושים, לא רק האיסיים, הביתוסים וכד'. במידה והדברים יתפסו את מיקומם בציבור הישראלי ויראו את ביתא ישראל כביטוי לתקופה התוססת ההיא, זה יהיה ממש "ונהפוך הוא" מכיוון שחיי הדת של ביתא ישראל יהיו מקור חי ללימוד לכל עם ישראל על מה שהיה נהוג הלכה למעשה אצל חלק מהיהודים בסוף תקופת הבית השני.

תשובה: הרב יואל

בספרי זכור ושמור - טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים, הקדשתי פרק (י"ג) ללוח החגים ב'ביתא ישראל'.

קביעת הפסח אצלם היא בדיוק רב מאד כהלכת חז"ל הקדומה (שאנחנו לא נוהגים לפיה בגלל המעבר ללוח קבוע).

מאידך, הלכות שבת ב'ביתא ישראל' הן הכתובות גם בספר היובלים (פרק נ'), והיובלים נחשב מקודש אצלם,

אבל עיקרו של היובלים הוא הלוח הלא-ירחי, ובזה בדיוק הם נהגו כמו חז"ל ונגד היובלים. תוסיפו לזה את הכרת ספרי המקבים וזכירה בצום, בלי לקבל את ימי החנוכה, ותזכרו שמתניהו הכריע להילחם בשבת, בניגוד לספר היובלים.

מכל זה נרמזת לדעתי, קבוצה יהודית מימי בית שני שברחה למצרים במקום להילחם בגזרות אנטיכוס,

לא קיבלה את הלכות שבת מספר היובלים, אלא ממקור קדום לו, ושמירת הקשר עם ירושלים ועם הלוח שנהג בה.

גם הקרבת קרבנות במסגיד היא המשך של יהדות מצרים הקדומה (מקדש חוניו ודומיו). גם ה'אורית' מתרגום השבעים מורה לכיוון ההוא.

עד כמה ששאלתי (גם את ידידי ד"ר יוסי זיו וגם קסים), הם אומרים בפירוש שאבות אבותיהם באו לאתיופיה ממצרים.

יש לנו כאן חלון מדהים לימי בית שני, מכיוון שונה מאשר כיתות בית שני ,
כי הכיתות מבטאות מחלוקות אידאולוגיות והלכתיות ,
בעוד מסורת 'ביתא ישראל' מבטאת תמימות קדושה ומופלאה, שבזכותה גם שרדו, וגם זכו
לחזור לירושלים, ברוך השם.

עמדה 2: החג נקבע בשלבים שחלקם לא נשמעו באתיופיה (הרב שרון בשם אחרים)

יש אומרים: האיגרות הראשונות המבשרות על השמדת היהודים הגיעו לאתיופיה, והאיגרות
השניות המבשרות על המהפכה לא הגיעו לאתיופיה.

עמדה 3: לאחר החורבן בטלו ימי השמחה שתוקנו בבית שני (הרב שמשון לוינגר)
צום שלוש ימים בניסן לזכר הצום של אסתר, מוזכר גם במסכת סופרים.

שמירת הצום בלי קיום החג, נבעה אולי מתפיסה של קדמוני 'ביתא ישראל' שעם החורבן
בטלו כל ימי השמחה שנהגו מימי בית שני (ודלא כדעת חז"ל שאף שבטלו ימי 'מגילת
תענית', חנוכה ופורים לא בטלו עם החורבן).

עמדה 4: עקב חשש מאימת הנוצרים באתיופיה. (הרב שרון שלום)

סבי היה אומר: "אנו ידענו על כל הטובות שגמלנו ה', אבל הסיבה לאי-קיומה של השמחה
היתה הפחד מהגויים. לא רצינו להתגרות בגויים." הוא הוסיף ואמר: "אנו היינו נתונים
בקשיים, במצוקה, במשך שנים ופתאום להתחיל בשמחה ובצהלה בתוך כפרנו, היה זה
מעורר עניין גדול אצל שכנינו הנוצרים, לרעה." ועוד אמר: "שמחת פורים היתה פנימית, עמוק
בלבנו פרצה בנו שמחה גדולה... לבה של קהילתנו יכול ומסוגל להכיל בתוכו את שמחת
הפורים, גם ללא ביטוי חיצוני. אנו יכולים לשמוח ולרקוד בשמחה גדולה בשקט.